

interjú

Száz oldal karácsony

TÉREY JÁNOSSEL BESZÉLGET HERCZEG ÁKOS

A Legkisebb Jégkorszak a nagyon közeli jövőben játszódik: az olvasó egyszerre érezheti magát otthonosan és idegenül. Az lebet az érzésünk, hogy ez nagyon is a mi világunk, miközben mintha egy hollywoodi világvégefilmet néznénk. Melyikhez van több köze a regénynek az ábrázolt Budapestet és a benne élőket nézve, a mához vagy az elképzelt, de nem elképzelhetetlen jövőhöz?

A létezőhöz van köze, de a létező ország az mindig egy modell. Ennek a könyvnek minden sorát a létező Budapest ihlette, magyar a műzsája, mégis teremtett világ. Nem azt mondom, hogy „így lesz” vagy „így is lehetne”; még csak azt sem: „legyen így”. Nem kiiktatni szerettem volna a valóságot, hanem szabadon kezelni. Alakítani. Ugyan nem hiszek mélyen a nemzet- vagy osztálykarakterológiában, de bizonyos tulajdonságokat, mondjuk a középosztállyal kapcsolatban, olyannak ábrázoltam ebben a könyvben, amilyenek jelenleg látom őket. És hogy Debrecenből hogyan fogható meg ez a könyv? Arra is van magyarázat. Eredendő ihletem az a bizonyos 1987-es január-február, az a bizonyos nagyon-nagy tél, mindannyiunk legnagyobb tele, kivéve azokat, akiknek Kanadában vagy Észak-Európában volt szerencsájük eltölteni egész teleket. Nekünk ez lett a genezisünk, tulajdonképp kamaszkorunk záróköve, felnövésünk alapító eseménye – valamiképp együtt tartjuk számon a rendszerváltozással, pedig semmi köze hozzá. Pusztán csak annyi, hogy lehetett látni: válságban, vész helyzetben elég esendően működnek a szolgáltatások vagy épp sehogyan: napokig nem járnak járművek, bezár a bolt, és kenyeret is csak a város túlsó feléről lehet hozni. Igaz, ez jóléti társadalmakban is megtörténhet. Ezt a telet itt éltem meg, a közelben, a Kétmalom utcában. Anyám akkor került először hetekre a klinikára, ahol mellrákkal műtötték. Kint hóhelyzet volt, húszfokos fagy, korcsolyapálya a város. Bent először az életben apámmal kettesben, rumli, szorongás, félelem. Cserépkályha, favágás. Az orvosok még kecsgették a családot némi reménnyel. A közhangulat egyáltalán nem volt levert, dacára annak, hogy milyen Magyarországon éltünk, milyen politikai berendezkedésben. Azon akkor már nyíltan lehetett röhögni. Ilyesmire törekedtem ebben a könyvben is: villantsa föl a télidillt, és annak az alján azt az agressziót, azt a tömérdék rémséget, amit a jelenkor mutat. Megint csak Debrecen tehát az ugródeszkám. Még ha ez a könyv mesterséges világ is, mesterséges nyelven, a kiindulópontom a jelek szerint ugyanaz, mint Tar Sándoré. Ő a világnak egy másik régióját tárta fel – én, amikor Debrecenről írtam, metrót építettem a város alá, de azt hiszem, mindketten ráismernénk a másik Debrecenére.

Az idill tényleg nem hiányzik a könyvből, s különben is, mindenki arra vágyik, hogy egyszer legyen egy fehérr karácsonya...

Igen, és itt száz oldalon keresztül karácsony van.

Miközben persze az is igaz, hogy aggasztó képet fest a könyv az európai civilizáció válságkezelési potenciáljáról. Valahogy úgy képzeljük, az előző jégkorszak embere jobban fel lehetett készülve egy klímaváltozással együtt járó életmódváltásra, míg a mi minden kényelemmel megáldott életvitelünk mintha túlzottan is a gondtalan életre lenne ráépülve, csak akkor működőképes. Úgy látod, a hamis biztonságérzet lenne a 21. századi ember egyik legfőbb hübrisze?

Mindig vágytam rá, hogy téli könyvet írjak. A magam téli regéjét vagy karácsonyi énekét. Nem sziruppal nyakon öntve, természetesen. A hótakarónak megvan az a jó tulajdonsága, hogy egy darabig minden emberi tevékenység nyomát elfedi, ugyanakkor meglátszik rajta a legcsekélyebb szennyeződés is. Az őszember sokkal kiszolgáltatottabb volt nálunk, de a mostani halandó látványosabban zuhan, ha zuhan, mert a tökéletes technikai beágyozódottságából zuhan a semmibe. Ezer elágazás, vezetékek és csövek hálózata az, ami egy mai otthont jellemez. Ha ebből csak egy is megszűnik, mondjuk az internet, akkor – vegyük egy átlagos irodalmár helyzetét, aki könyvet ír, lapot szerkeszt, számlákat fizet be stb. – nagyon reménytelen lesz a helyzet pillanatokon belül. És ő nem fordulhat a muzeális értékű Erika írógépjéhez, hogy folytassa a könyvét, mert az már csak gépen létezik, papíron többnyire nem, legfeljebb pendrive-on. Én nem ábrázoltam olyan vad fokozatot, amikor minden technikai tevékenység leáll, csak néhány másodlagos életfeltételt iktattam ki. Egész a végkifejletig alapszinten üzemel a város.

Az olvasó úgy érezheti, egy ilyen tartósabb hóval és faggal együtt járó klímaváltozás könnyűszerrel bekövetkezhet, miközben a következmények sem tűnnek valószínűtlennak, és igazi malter híján látszólag egybamar összeomlik az, ami a ma emberét emberré teszi. Hogy látod, Budapest vagy akár Európa fel lenne erre készülve?

Európa alig valamire van úgymond „fölkészülve”, technikailag sem, és főleg nem erkölcsileg, ez látható jól, és nem csak a migránsválság kezdete óta. Egzisztenciális értelemben nincs olyan, hogy Budapest. Egy esetleges fölmelegedést vagy lehűlést Budapest (vagy Prága vagy London) egyes részein meg sem éreznének, másoknak az életébe vagy legalábbis a vagyoniukba kerülne (ami sok esetben ugyanaz). Budapest nem tengerparti város, tehát jégsapkaolvadás esetén nem kell tengerszint-emelkedéstől tartania, szemben például Amszterdammal vagy Velencével. Ha valamiről szerettem volna még beszélni, az az életrealitás. A jég hátán is elédegelnek itt sokan, ez egy leleményes nép.

Az indítás összeurópai perspektívát ígér, aztán fokozatosan szűkül a látószög, végül az európai közösség helyett a budai elit mikrovilága lesz a célkeresztben. Felmerült, hogy több belszínt megmozgatsz, hangsúlyosabb lesz az, mit lép az EU vagy

más nyugati nemzet a klímaváltozásra mint az életét bizonyos értelemben ellehetetlenítő akadályra, vagy fontos volt, hogy Budapestet – és főleg Budát – ismerjük meg ebben a helyzetben minél jobban (és ne mondjuk Pestet, mint az Átkelésben)?

A kérdésedre a válasz egy nagyon tapintatos bírálat is, hogy miért fordultam el ettől az európai perspektívától. Sokat őrlődtem azon, hogy az egész könyv legyen-e „road movie”, amilyen a *Protokoll* volt, vagy sem. Sem. Mert olyan már volt. Csak a kortárs orosz irodalomban tizenvalahány katasztrófaregény jelenik meg évente, nem beszélve a kommersz amerikai filmről, ezek nyilvánvalóan hatottak erre a könyvre. Olyat már láttunk, hogy Los Angeles alatt kettéreped a föld, és a fél város a mélybe zuhan – én olyan részt szerettem volna megmutatni Magyarországból, amit nem merített ki teljesen az irodalom. Azaz a szegénység esztétikai kultuszából, a *Nincstelenség* bizonyítási kényszerétől szerettem volna másfelé menni, szerettem volna olyan földrajzi tájat bevilágítani, amely nekem is ismeretlen volt, mielőtt foglalkoztam vele.

Debreceni fiúként emlékszem, a Rómer Flóris utcában lakott a rokonunk, Klárika néni, ez a Rózsadomb alja, az ő utcája került a szemem elé először, meg óhatatlanul a Normafa. Zöldterületek közül inkább a Margitszigetre jártunk vagy a Dunakanyarba. A pesti nagynéném a Rákóczi úton lakott, ami igazi metropolisz-főutca, nagy barna meg szürke háztömbökkel, akkor már villamos nélkül. Mi vendégként végigutaztunk a Körúton villamossal, majd befordultunk a Rákóczira, és mentünk tovább gyalog. Aztán meghatározó élmény tizennégy évesen egy végigszenvedett (és -röhögött) csillebérci táborozás. Sokáig nagyon kevés Budát láttam, lakni csak a feleségem révén kerültem oda. Érdemes elővenni azt a huszonéves versesmet, amelyik most jelenik meg újra az *Őszi hadjárataiban*, a *Budaiak* címűt. Épp egy női magazin szerkesztője voltam, és olyan éttermekbe vittek minket munkavacsorákra, mint az akkor divatos Cyrano (ez pesti), a Remiz meg a Monarchia. Egy alföldi legény teljes vonzódásával meg berzenkedésével figyeltem ezt a fancy életet, ami az egykori albérleteink, az Egyetemi Színpados fölolvadások meg a Tilos az Á! bárpultja felől szemlélve fényév távolságban volt. De tapasztalat. Idegen szép, idegen csúf. Ott is az emberek érdekelték, a működés olajozottsága, a gyomor és az ágyék szükségletei, a gondokat nem feledtető maximális kényelem stb. És hogy micsoda nők mindenütt! Annyi minden vonzó az egzisztenciális „hegyen”, az egész valahogy mégis zavarba ejtő. Hányingert keltő. Mikor mi. Ott is emberek élnek.

Az Átkeléshez hasonlóan itt is foglalkoztat Buda elfeledett vagy épp fel nem tárt múltja, az épületek sötét világháborús, gestapós történelme. Miért fontos reflektálni a városnak erre a mélyrétegére?

Közérzeti tényező, milyen házba mész naponta dolgozni vagy haza. A múltunk fölött élünk. És helyenként benne, gondolj a csak manapság fölrobbanó, 1944-es szovjet repeszgránátokra vagy akárcsak a hárs metróra. Hiszek abban, hogy a tereknek kisugárzása van. Barabás Miklós villájába öröm belépni, de vajon létezik-e a budai Városmajor utca Kun Páter, ostrom és kitérés nélkül? Hiszen úgy néz ki a mai napig, amilyené az egykor itt gyilkoló vagy harcoló felek tették, azt az állapotot örö-

költe a szocializmus ingatlankezelő vállalata. Önáltatás, hogy ezt meg lehet úszni. Hatással van ránk, milyen térben élünk, akkor is, ha ez nem tudatosul.

Meglehető iróniával fordulsz a hőseidhez, akik nem feltétlenül találják a kiutat saját életük zsákutcájából. Persze, vannak, akik miatt kevésbé aggódunk (Mátraiékért például). Unatkozók és halálra untak. A regény hangulata így nem nélkülözi a derűt, e mögött viszont nem mindig érezni az optimizmust, hogy ez a világ lenne minden világok legjobbika, hogy magától értetődően talál benne az ember értelmes elérendő célokat. Mennyire látod borúsan a felső középosztály érzelmi, intellektuális állapotát, értékrendjét? Valóban jól-létet jelent ma a jólét?

Részben nagyon is igen. Gazdag és olvas, bankár és színházba jár, van ilyen. Nem borús világ, és nem is „a legjobb”. Éppen azért sem, mert nem egy masszáról beszélünk. Vannak szakadékszerűen lefelé ívelő sorsok, mint Henriké, akiről az *Asztalizenéből* tudható, hogy erdélyi származású színikritikus. Ebben a könyvben már hajléktalan, de jól érzi magát, van egy csapata, járják az erdőt, gyűjtik a fát. Ő például a lakásmaffia áldozata lett. Ilyet is látunk, meg az üres budai telkeken pillanatok alatt emelkedő, háromszintes csodapalotákat is lifttel, ez is egy működő dolog. Nem korholom azt sem, aki ilyet épít. Önmagában, csak ezért nem. Íróként nem szeretnék igazságot tenni, ahogy piederstálra se szeretnék emelni senkit. Az iróniát meg éppúgy szokták humornak olvasni, mint cinizmusnak – ez tényleg az olvasó vérmérsékletétől függ. Ki is szoktam kapni érte, meg is dicsérnek, változó.

Visszatérő szereplőkkel dolgozol, miközben előzékeny maradsz azokkal az olvasókkal szemben, akik nem ismerik a korábbi köteteidet. Miért volt mégis fontos, hogy felvegyél történetszálakat, és ne tiszta lappal indíts? Egyszerűen foglalkoztatott a gondolat, hogy merre tartanak korábbi hőseid?

Az érdekelt, hogy az adott figura megmozgatja-e a fantáziámat. Győző, aki handabandázó vendéglős volt a White Box nevű étteremben, most meg a Művész úti vilájában küzd a látomásaival és a migrénjével, megmozgatta. Annak idején egy barátom valós karaktere alapján elképzelttem egy figurát, ami mostanára teljesen levált róla. Az énekesnő Delfin, akinek ebben a könyvben már énekiskolája van, szintén nagyon elrugaszkodott „valóságos mintájától”. Kitaláltam egy miniszterelnököt, nem egy majdani magyar kormányból – mivel nem jósolni, hanem elképzelni akartam egy soha meg nem valósuló nagykoalíciót. A mai magyar émelet-közélet nem ennek kedvez. Mindenesetre nem gondolom azt, hogy ez az elképzelt jövőök legvalószínűbbike. Sőt, már a lehülés is kérdés, mert nem afelé mutatnak az időjárási folyamatok. Ha az elmúlt napok időjárását figyelem, szélsőségeket tapasztalunk: tegnap sál nélkül fáztam, ma meg május van (*április 28-án – a szerk.*). Ha a visszajáró szereplőkre gondolsz, akkor nyilvánvalóan Balzac ciklusa jár a fejemben (de nem akarok és nem is tudok hasonlítani rá). Ha léhaságnak tekinted az ál-elit, vagyis a szépek és gazdagok ábrázolását, akkor szappanoperának is mondhatod néhány könyvemet. Mindkettőt örömmel vállalom, ugyanis *A Nibelung-lakópark* is olyan szappanopera volt szándékom szerint, ami az angol rene-

szánsz bosszúdrámából meg a goethei drámai költeményből táplálkozott. Hogy ez életképes keverék-e, azt mindig az olvasó dönti el.

Előszeretettel keversz műfajokat és regisztereket a Jégkorszakban. A popkulturális rétegzettség talán már nem is meglepő, ismerve korábbi műveidet, de a prózai történetbe ágyazva találni rövid, dramatizált jelenetet, versbetétet, sőt önálló műfajt is alkotsz (Fogaskerekű-haláldal), némely megoldás pedig a szórakoztató irodalom műfaját integrálja a helyenként sűrű líranyelvbe. Mi áll e sokszínűség háttérében? Érdekel, mi történik, ha a történetmesélést megakasztod látszólag nem odaillő elemekkel?

Ki dönti el, mi az odaillő? Nekem például tetszik az íráskép változatossága, akár Esterházynál, akár Pynchonnél nézem – nem baj, ha nem költészet. Ez a vizuális gyönyör nem öncélú: hogy kisebb vagy nagyobb méretűnek szedetted az adott szöveget, betűt (mint Esterházy a *Harmóniában*), hogyan tördeled, az jelzésértékű. Azt, amit ebben a könyvben versbe tördeltem, azt nevetve tördelhettem volna prózába is – kísérletképpen, hírlapi közlések alkalmával meg is tettem –, csakhogy ezek mégsem prózamondatok. Még. Az, hogy egy regény hirtelen drámába fordul, és egyszer csak elkezdenek áriát énekelni a szereplők, az valamilyen operai jelleget erősít. Az opera világát mint naiv hallgató és rendszeresen visszajáró néző, nagyon szeretem. Vagy elfogadja a kultúra élvezője, hogy az opera a valóság ábrázolására is alkalmas, vagy nem. Számomra ez evidencia.

A Jégkorszak óbatalanul szatírának tetszik, mikor a város ismerős díszletei közt feltűnik az Elvis-bajú főpolgármester vagy épp a fiatal nőcsábász szocdem miniszterelnök. Mennyire olvasható bele a politikai szcéna karikatúraszerű ábrázolásába valamiféle állásfoglalás, a mai állapotok feletti ironikus kritika? Vagy pusztán, ahogy mondtad, a „valószínűtlen forgatókönyvre” törekvésből következett mindez?

Nem szatírárt „határoztam el”, de arról írva, ami mindannyiunkat körülvesz ebben az országban, nálam ezúttal a szatíra készítése bizonyult a legerősebbnek. Nevesd ki az egészet, vagy maga alá temet, gondoltam. Jóllehet a jeremiádák ideje sem lehet olyan távol. Minden beleolvasható ebbe a könyvbe, én ezt a folyamatot nem is szeretném kontrollálni. Szabadság van, és az irodalom világában csak a mű a tárgyalási alap, nem a szándék, az óhaj vagy a „mögöttes állásfoglalás”.

És mi a helyzet a szórakoztató irodalmi fordulatokkal? Van a könyvnek számos, kvázi ponyvaszerű fordulata. Hogyan jöttek be ezek a könyvbe?

Sosem voltam ilyen értelemben finnyás. Semmilyen életanyag nem trash önmagában, a megformálása teheti azzá. Korunk regénye a lektűr, mondta Szilasi László, ezt én is fájdalmas változásnak tartom, és időnként kétségbe ejt, milyen csacsiságokat vásárolnak tízezerszám Magyarországon vagy bárhol. Krimet legutóbb Debrecenben olvastam, tizennyolc évesen. Horrorfilmet huszonevésen néztem. A mostanság divatos biohorror vagy a skandináv krimik felé egyszerűen nem hajt kíváncsiság. Viszont mindez a levegőben van, és a médiából akaratlanul is elér.

Nem mondhatom szoros olvasatnak ezek ponyvának titulálását. A Radák elleni merénylet a bálon napnál világosabban idézi Verdi *Álarcosbábját*, az óriási ében óramű Stephen King *A ragyogását* (ami mégiscsak egy műfaji csúcsmű), és akkor Jókai Mórról és Dieter Wislicenyről még nem is szóltam. Ez az egész azért nem pop. Egész más, mint ahogy Tarantino eljátszik a maga – nekem light – módján a náci vezérgyilkosság gondolatával a *Becstelen brigantik*ban. Ha meg valaki azt mondja, hogy ennek a regénybeli „leányszöktetésnek” van némi lektúr-stichje, hadd hivatkozzam nyugodtan Mikszáthra és Tóth Marira. Továbbá a hétköznapiságot szokta hangsúlyozni a kritika, „itt ilyen triviális dolgok történnek katasztrófába ágyazva”, hát igen. De hát az Olümposzon talán nem történnek banális dolgok? Számptalan esemény tetszik porszemnyinek a szomszédunk életében; saját szféránkba kerülve ugyan az a porszem boldogság vagy tragédia forrása lehet. Ami azonban magánügy. Az irodalomban nem elsősorban a téma, hanem a földolgozás mikéntje az érdekes.

A verses regény műfaját nem sokan művelik ma, de minden bizonnyal téged sem elsősorban a hiánypótlás (vagy az eladott példányszám utáni honorárium) motivált. Miért épp ez a műfaj tűnt legalkalmasabbnak, szokták kérdezni, én ezt úgy gondolnám tovább, hogy mit nyújt művésziileg a műfaj, miféle kihívást jelent – írás közben mozgástér inkább vagy kötöttség? Mit ad hozzád és te mit adsz mai íróként hozzá a verses regényhez?

Valószínűleg ezt a kérdést válaszoltam meg legtöbbször életemben. Persze, én tehetek róla – a *Paulus* idején számomra is érdekes volt a műfajt újradefiniálni, Byron és Puskin kimeríthetetlen kultúrtörténeti kincstár. A mai tizenévesekkel elmondhatom, hogy azóta kimaxoltam a műfajt: nem lesz több verses regényem. Ha írok még egy történetet, az biztos, hogy faltól falig próza lesz. Lapozzunk tehát. Aki olvas kortárs európai prózát, annak eszébe juthat például Christoph Ransmayr *A repülő hegy* című regénye is – hoppá, az hogyan is van tördelve? Versben. Ráadásul nem úgy, mint a dilettáns költők szokták, hogy mértanilag középre, hanem balszélre, mégsem foglalkozott ezzel a párhuzammal senki. Ő ezt a hegymászós könyvét úgy írta meg, hogy valamiért oszlopszerű szövegre volt szüksége. Engem Márton László fordításában egyáltalán nem akasztott meg a szöveg versközelsége. Ransmayr számára egyszeri kirándulásnak tűnt ez a forma; én sem merültem volna el benne, ha kötöttség lenne, és nem a szabadság maximumfoka. De sem a középosztálynál, sem a verses regénynél nem horgonyoztam le végképp.

Most épp a vers vagy a próza irányába tájékozódasz, esetleg visszatérsz a drámához?

Drámáról nem merek felelős kijelentést tenni, öt éve nem volt színpadon saját darabom, én tehát most mintha parkolópályán lévő drámaíró lennék...; de ez nyilván „bármikor”, „pillanatokon belül” megváltozhat. Most versek jönnek. Leadtam azt a korrektúrát a kiadónak, ami az összegyűjtött verseimet tartalmazza (*Őszi hadjárat címen jelent meg az idei könyvhétre a jelenkor gondozásában – a szerk.*). Lesz az új könyvben egy ciklus az új versekkel, az utolsó három-négy év termésével. Jó lesz egy darabig újra versekről beszélni. De soha nem volt ennyi örömteli föllépésem, mint az elmúlt

fél évben – az biztos, ha regényt ír az ember, még ha ilyen öszvér-jellegű regényt is, mint én, valamiért ezzel a műfajjal sikerül kimozdítani a komfortzónájából azt az olvasót, aki nem jönne el, ha azt hallaná, egy szonettkoszorút készülök fölolvasni.

Az újrarendítések korát éljük – és sokszor, ha az egykori és új verziót kézbe vesszük, látszólag köszönő viszonyban sincs a kettő. Nádasdy írja az idén megjelent Isteni Színháték újrarendítésének vonatkozásában, hogy Babits verziójával az a gond, hogy egyetlen hosszú versként tekint a műre, büen kívánja fordítani, miközben a kultúrtörténetileg gazdag világ, amit feltár, ezáltal hozzáférhetetlen lesz a mai olvasó számára. Hogy látod ezt a fordítási elvet? Helyes eljárás azt mondani, hogy az eredeti versforma idegen a mai fülnek, és ezért el lehet (el kell) hagyni? Személy szerint mit értesz fordítói hűség alatt?

Gyakorlatban ez úgy fest, a legkisebb négysoros esetén is, mintha egy hatlovas hintót kéne átszállítanod a folyón. Minden lovat kikötsz, szétszeded a járművet, és a válladra kötve az egész hóbelevancot, átúszol. Aztán ugyanúgy kell mindent összeraknod. Ott ugyanolyan fogatot kell látnunk, ugyanannyi lóval és ugyanazzal föl-szereléssel, mint amilyen az eredeti parton állt. Ez volna a jó műfordítás. De nincs két olyan nyelv, még rokon idioma sem, amelyek esetében a szabályok szakasztott ugyanúgy működnek. Leszámítva a fiatalkori, nemrégiben újraírt Verlaine-fordítá-somat, amit – más versfordítás mellett – saját vonzalom alapján határozottam el, min-den fordításom színházi fordítás. A fölkerést a saját gyakorlatomban nem ismerem – nem szoktam pénzért alkalmi verset írni. Így viszont olyan műveket fordíthatok, mint Szophoklész *Oidipusz királya* vagy Calderón *Az élet álom* című, annak idején kötelező, de soha el nem olvasott darabja, vagy ez a legutóbbi, debütáló Schiller-darab, a vitatott című, *Haramiáknak* már aligha fordítható, de a színházba járó szá-mára csak így fölismerhető mű (*A rablók* címmel készült a magamé). Abban a pil-lanatban, mikor elvállalok egy fölkerést, tudom, hogy a nyár ki van löve (ami leg-többször májusban derül ki), nem tudok majd mást csinálni, vagy nagyon sok nap kell hozzá, hogy napi két órában boldoguljak vele. De az rendesen egy kalandtú-ra. Sokszor nyersfordítást kérek és kapok, mert pont a két, általam ismert nyelvből nem szoktak fölkeríteni gyakran: angolból egyszer, oroszból eddig kétszer. Még ha részben el is felejtettem az oroszt, sokat segít, hogy olvashatom Puskint eredetiben.

A munka során hogyan jelentkezik a különbség, ha egy 20. századi vagy egy ókori, nagyon távoli darabot fordítasz? Az előbbi hasonlatnál maradva: nem elég össze-rakni a szekeret, de annak gurulnia is kell...

Pontosan. Azért nehéz válaszolni a kérdésre, mert elenyésző számú kortárs mű-
vet fordítottam, az is inkább cseh, bolgár, francia költők műve volt, dráma nem ke-
rült az utamba. A számomra legnagyobb örömmel fordított darabok a tragikus tri-
ász tagjainak, Euripidésznek és Szophoklésznek a művei voltak. Amikor ezek
nyomatva megjelennek, hirtelen rengeteg elvárással szembesül az ember, filoló-
gusi és színházi irányból is. Például valakinek sok az információ szó, mikor a
görgögben csak hír van. Mégis olyan a szituáció, hogy én információt mondanék,

mert tulajdonképpen sajtóértésülésről van szó, „hírnök jó, és pihegve szól”. Színházban mondva nagyon életképes, de olvasva nem mindenkinek az. Más meg azt hiányolta, miért nem ilyen az egész. Vagy a szemét szó (a „gonosz” értelmében): talán gazember van a görögben, de én szemétnek mondom, mert leginkább így használjuk manapság, de ez is soknak bizonyult – ezekkel dekázgatsz egy ideig. Az *Oresztészt* bemutatta a Nemzeti, Alföldi rendezésében. Horváth Csaba szintén megrendezte a Radnóti Színházban, és túlságosan egyikőjük dramaturgia sem húzta meg. Nyolcvan oldalnál nem hosszabb, és színházi szempontból hálás darab, jól ki lehet osztani. Nem olyan társulatépítő szöveg, mint a *Sirály*, ami mint ha erre lett volna kitalálva. Jó látni, hogy él valami tovább, nem egyszer születik meg, hanem sokszor, és az embernek nincs több dolga, mint hátradőlni a zsöllyében. Ha meg egy-egy szónál korrekciót kérnek, azt elvégzed ott helyben és fejben.

Mikor drámát fordítasz, már eleve látod magad előtt a színpadon a végeredményt? A fordításnak az is feltétele, hogy az ne csak szöveggént, hanem vizuális hatásként éppúgy működőképes legyen?

Szoktam mondogatni otthon magamban a készülő szöveget (még szerencse, hogy nem kávéházban vagy járműveken, mert furcsán néznének rám). Amúgy manapság már májusban tudod a szereposztást, azt, hogy ki lesz októberben Oidipusz. Bár az például nem megrendelésre készült. Karsai Gyuri nagyon szerette volna, hogy legyen új *Oidipuszunk* lassan száz évvel Babits után. Emlékeztem, László Zsolt hogyan játszotta a klasszikus szöveget annak idején a Nemzeti stúdiójában. Lehet, hogy Zsolt ilyen szempontból visszahatott rám, de minthogy ő már nem fogja eljátszani, ezért olyan nagyon nem kellett a személyére figyelnem. Aztán végül, számomra elég döbbenetes módon, nem kellett senkinek, a *Holmi* alig akarta közölni egy részletét, majd miután leszavazták a tiltakozó szerkesztőt és megjelent, rögtön a lapon belül megtámadta egy háziszerező... Hoztam egy döntést, konkrétan azt, hogy a kardalok daktilikus szabadversben szólaljanak meg. Ugyanis a görög eredetiben a kardal minden egyes verssora más és más képletű, de ezt egyrészt a színházi néző nem hallja ritmikusnak, másrészt a laikus olvasó nem érzékeli versnek. A daktilust viszont igen. Ezt az eljárásomat vitatta olyan harcosan Kőrösi Imre. Aztán végül bemutatták a Szophoklész a mi szövegünkkel Székelyudvarhelyen. Ez volt az ősbemutató, ők boldogok voltak vele, mi meg föllélegeztünk. Aztán bemutatták még a József Attila Színház földalatti stúdiójában is nyolcvan ember előtt, Quintus Konrád rendezésében. Ez volt a magyarországi bemutatója, beavató diákszínházként a mai napig játsszák.

A Verlaine-fordítással kapcsolatban kérdezném, hogy is volt ez. 1994-ben nagyon fiatalon nekiugrottál a Szaturnuszi költeményeknek. A dolog háttere érdekelne. Azt lehet tudni, hogy nem volt még lefordítva egyben az egész. Ez volt a fő motiváció, vagyis az, hogy csak válogatott kötetekben fellelhető, elszórt fordításokból ismerhető az európai modernség egyik keveset emlegetett kötete? Vagy maga az átültetés eseménye volt számodra vonzó? Az, hogy a fordítás mit hoz ki belőled?

Szó szerint. Ez a jó szó rá, hogy nekiugrottam. Én vadóc, fésületlen tizenhétévesként vetettem erre a könyvre magam az első találkozás után. Itt történt, még Debrecenben, az akkor a Kossuth téren lévő Megyei Könyvtárban. Jártam intenzív francia tanfolyamra, de akkora volt a türelmetlenségem, hogy úgy döntöttem, nem is kell megtanulnom rendesen franciául. Mert azt az ember úgyis érzi... Nem zavart, hogy annyi ragyogó előd járt már előttem, hogy a negyvenvalahány versnek nagyjából a fele létezik „nyugatos nyelven”, magyarul. Minden úgy történt, ahogyan tilos. Somlyó Györgyhez került az anyag, aki egyvalamivel értett egyet ez egészből: azt, hogy valaki egy az egyben egy egész verseskötetet A-tól Z-ig le akar fordítani – ráadásul nem is akarja saját képerre gyúrni, mint Faludy Villont –, ezt támogatni kell. Volt egy elég link kontrollszerkesztőm, aki nem törődött vele igazán, megjelent egy elég gyarló változat a Cserépfalvinál, majd tizenvalahány éven keresztül szemeztem vele, mindig belejavítottam, ha eszembe jutott valami. Aztán Bárdos László, egykori tanárom az egyetemen, Isten nyugtassa, megnézte az aktuális változatot. Már nyersfordításokkal dolgoztam ekkor. Addig csiszoltam, kalapálgattam, míg kiadóhoz kerülhetett, ez lett a Helikon. Aztán volt egy szigorú szerkesztőm, Jeney Zoltán. Ha saját versről van szó, azt is sokáig írom, de ha egyszer elkészült, akkor elkészült.

Akadályt képez inkább, mint segít, ha egy versről már van(nak) magyar fordítás(ok)? Könnyű ezekről leválni?

Inkább kihívást jelent. Nem zavar a meglévő fordítás, de az expanzió, a fölfedezés izgalma olyankor nincs meg. Illetve máshogyan van. Imponálnak azok, akik még életében, „élesben” fordítanak egy fontos kortárs költőt, mint mondjuk legutóbb Gerevich és társai Seamus Heaney verseit. Primört is fordítani, ez a nyugatos szerzők gyakorlata volt. Hiába, hogy más Baudelaire, nem önmaga Tóth Árpád vagy Babits nyelvén. Szabó Lőrinc fordítása közelít a valóságos költő puritán nyelvéhez. Őnála a mai napig nem tud pontosabban senki. *A romlás virágaiból* a Halál-ciklust fordította le Somlyó György – neki kellett volna az egészet, mert ami Tornaitól megjelent, az nem éri el Babitsék színvonalát. Egyrészt fölfedezés a fordítás, másrészt, persze, verseny is. A gyakorló versfordítónak éjjel-nappal külföldi folyóiratokat és website-okat kell bújni; az én rendszeres műfordítói tevékenységem a színházra korlátozódik. Ha verses drámát fordítasz, akkor – az eredeti grammatikai és szemantikai megfejtésén túl – két dolog számít: az, hogy milyen a beleérző képességed, magyarul milyen színész vagy. És hogy miként működik a nyelvérzéked, mondjuk egy klasszikus szerzőt a jelenkor viszonyaihoz és beszélt nyelvéhez közelítve. Aktualizálva erőlteted Shakespeare-t, ráhúzva Julius Caesart a Nemzeti Együttműködés Rendszerére, vagy természetes hangon szólaltatod meg? Magyarán, hogy milyen költő vagy.

Az idejű könyvbétre jelent meg Őszi hadjárat címmel egy bő 800 oldalas merítés az eddigi költészetéből. Az összegyűjtött művek mint műfaj legtöbbször a pálya végéhez kapcsolódik. A terjedelmes és a korai kötetek tekintetében már nebezen hozzáférhető korpuszon túl mi szolgáltat apórot egy ilyen kiadványhoz?

Mindenekelőtt a fölismerés, hogy manapság alig írok verset. Füllentenék, ha azt mondanám, hogy a piaci igények szorítása vagy a közönség állandó ostroma kényszeríti ki ezt a könyvet. Inkább az igény, hogy rend legyen körülöttem. Ilyen igényhez kell a kiadó bizalma is. Szerencsémre megvolt. Végre láthatóvá vált egy ív. Olvashatóvá egy költészet majdnem egésze.

Hogy tekintesz vissza az elmúlt 30 évre? Nostalgiával, értetlenséggel, megrökönyődéssel? Milyen volt újraolvasni magad ennyi év és kötet után?

Mindez együtt. És jó. Akkor kezdtem el a munkát, amikor meglett hozzá a találó címem. A meghatározó évszak ugyanis ezekben a költeményekben az ősz. A korai szereplőim habitusa pedig gyakran militáns. Ez amúgy nonszensz cím. Hadjáratot ősszel indítani abszurd gondolat, sőt a klasszikus hadviselés szabályai szerint örtlenség, hiszen senki sem akarja sárba és sötétbe, kisértetbe, hóbölgőbe vezetni az embereit. Tudunk persze Zrínyi téli hadjáratáról, amely a költő és hadvezér rendkívüli éleslátásáról tanúskodik. De az is inkább taktikai szükség, mint egy átfogó stratégia része. A bécsi udvar nem támogatta és nem is épített rá. Legkésőbb az első világháború végén azonban megváltozott minden. És mivel a korszerű hadászatban a légifölény dominál, lehetett (villám)háborút kezdeni ragyogó szeptemberben már 1939-ben is. Villámháborúnak volt szánva a Szovjetunió nyári megtámadása is, és bukásának csak egyik, igaz, nem lényegtelen oka volt az orosz tél. Napóleon is, Hitler is elbukta Moszkvát. Gondolhatunk itt nem utolsósorban szeptember 11-ére, amely sokak szerint az új, a terrorizmussal folytatott háború első napja volt.

Ami a kidolgozást illeti: szép dolog a nosztalgia, de engem elsősorban az anyag és a kompozíció viszonya érdekel. Ha Csokonai elővehette iskolai fogalmazványait, hogy újragondolja őket, ha Caravaggióknak szabad volt belejavítania évek óta kész festményeibe, nekem miért ne lehetne utólagosan javítanom? Annak a költőtársnak, aki szerint így magunkat és az olvasóinkat csapjuk be egyszerre, talán menthetetlenül pocsék volt az első könyve, és ezért gondolja így. Én egyszerűen csak régi verseket akartam honosítani egy új könyvbe, az évszámok pedig világos kilométerkövek.

Ami pedig a megszólalásról elmondható: az a magatartásmintázat, az a hányattott sorsát és függetlenségét sulykoló, nagyszájú férfi- és művészimágó, amit a korai beszélőm képvisel, bevallom, sokszor készlet pirulásra. Önérzet, kis csatározások, sértődékeny akarnokság. Merevgörccs és modor. És a magatartást nem tudom javítani – az tényleg hamisítás volna –, csak a beszélő(k) mondatait. Egykori magamat főleg nem. Mert hitelesnek azért hitelesek voltak ezek a figurák. És azért becsúszott egy-egy *Hátrébb az agarakkal* és *Beharangozás*, na, ilyen versekre mindig jólesik gondolni. A *Térrerő* sokkal jobb, mint emlékeztem, a legnagyobb baj az volt vele, hogy nagyon szószátyár. A *valóságos Varsó*-könyv meglepetése pedig az volt, hogy néhol az érthetlenségig stilizált, pedig lehetne élményszerű is. Akkoriban, húsz-huszonöt évesen aztán tényleg történtek a dolgok. Nem mintha ma nem. Szégyenről szó sincs, csak milyen jól esett most, hogy a mai eszemmel is elgondolható kijelentéseket olvashattam a kamaszkori magamtól.